

MUNI
ARTS

Paleografie

Pojem a definice

Věda, která se zabývá dějinami písma.

- *palaios* (řec.) = starý
- *grafein* (řec.) = psát

Průvodní okolnosti s vývojem písma: dějiny knih a knihoven; další typy písemností, vzdělání, organizace kanceláře atd.

Latinská paleografie – latinské písmo – od antiky do současnosti.

Členění paleografie

Podle písma:

- latinská
- řecká
- slovanská

Podle chronologického členění:

- středověká
- novověká

Další vymezení:

- paleografie nápisů
- paleografie úředních písemností (listin)
- paleografie knižních písem

Předmět paleografie

Písma rukopisná (písma tvořená bezprostředně lidskou rukou).

Písmo nápisové (spolupráce s epigrafikou).

Písma tisková (zejména v novověku) – vztah mezi psaným a tiskovým písmem.

Písmo psacích strojů.

Těsnopis, slepecké písmo, Morseovo písmo atd.

Cíle paleografie

Učit číst a správně přepisovat písma.

Časové a případně i místní zařazení písem všeho druhu:

- Poznání a evidence tvarů zkoumaného písma – klasifikace.
- Rozlišování písmařských rukou.

Vysvětlení příčin vzniku a vývoje jednotlivých kategorií, druhů, typů a variant písma.

Vztah paleografie k jiným disciplínám

Diplomatika – studium písma listin a úředních písemností.

Kodikologie – studium knižních písem.

Epigrafika – vyčlenění kvůli technickým předpokladům (tzv. epigrafické – kámen, kov, dřevo apod. - versus paleografické látky).

Papyrologie – psací látka (papyrus) – řecké, latinské a koptské texty (antika).

Grafologie – psychologie písma (výhrada, že je to pseudověda).

Písmoznaectví – soudní a kriminální grafologie.

Vývoj oboru

- Ecole des chartes (1821) – výchova archivářů a knihovníků.
- Léopold Delisle – 1874-1905 vedl Národní knihovnu v Paříži (centrum paleografických studií).
- Wilhelm Wattenbach (1819-1897) – pracoval v MGH – vydal Schriftwesen im Mittelalter.
- Ludwig Traube (1861-1907) – profesor v Mnichově – věnoval se knižnímu písmu.
- Paul Lehman (1884-1964) a Bernhard Bischoff (1906-1991) – nástupci Traubeho v Mnichově.
- Leo Santifaller (1890-1974) – rakouský historik, novověká paleografie.

Vývoj oboru

- Gustav Friedrich – jeho habilitace „Učebná kniha paleografie latinské“ (1898).
- Václav Vojtíšek (1883-1974) – „Písaři radních manuálů Nového města pražského v 16. století“ (1911).
- Bertold Bretholz (1862-1936) – „Lateinische Paläographie“ (1912).
- Alexander Húščava (1906-1969) – „Dejiny a vývoj nášho písma“ (1951).
- Pavel Spunar (1928) – „Česká bastarda“ (1952).
- Jiří Pražák (1926-2002) – klasifikace a terminologie písem.
- Jaroslav Kašpar (1929-2014) – novověká paleografie.

Psací látky

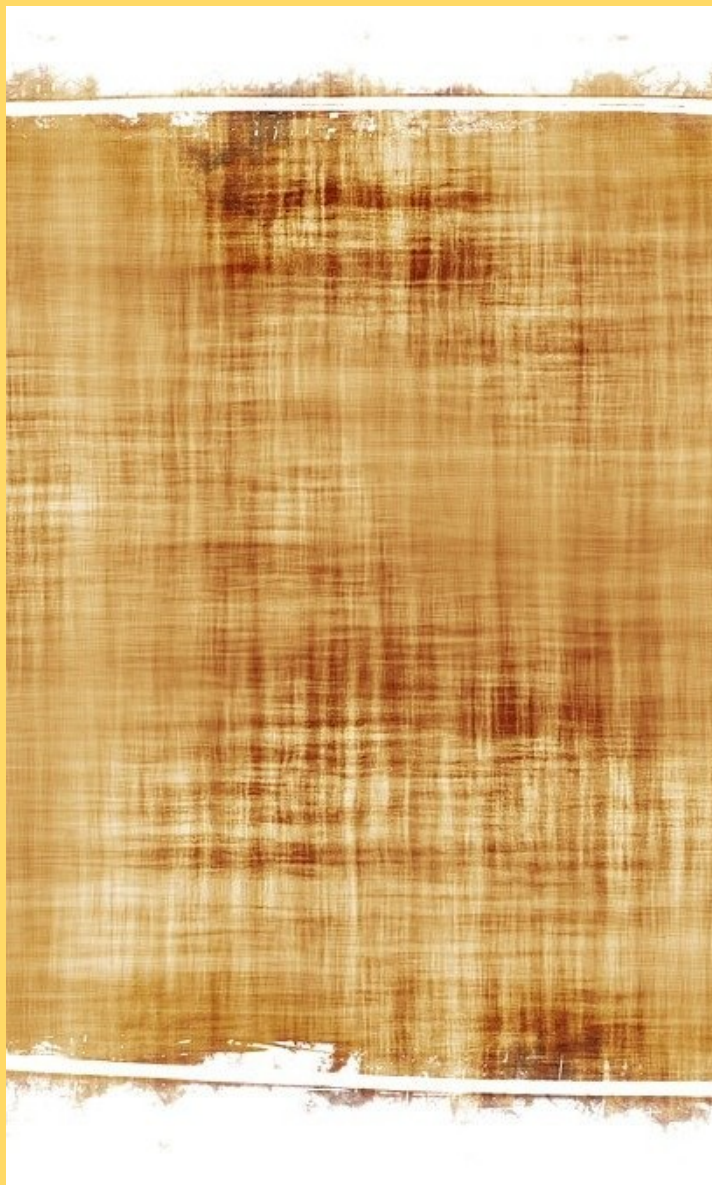
Papyrus – rostlina šáchor papyrový.

Pergamen – upravená zvířecí kůže.

Papír.

Voskové tabulky (destičky).

Psací náčiní: stylus (rydlo), rákosové pero (*calamus*), ptačí brk, inkoust.

Terminologie – struktura písmen

- Tvar (forma) – jedno a totéž písmeno může mít různé, někdy velmi odlišné tvary.
- Modul – obecný údaj o velikosti písmen (vztah výšky a šířky).
- Duktus – označuje zpravidla způsob psaní jednotlivých písmen.
- Váha písma – zachycuje sílu jednotlivých tahů.

Obecná charakteristika písma

- **majuskula a minuskula** – rozlišení podle toho, zda lze vepsat do dvou, nebo do čtyř linek.
- kurzivnost písma (kurzíva, polokurzíva), užitkové písmo
- vzorové písmo (ideální model)
- elementární písmo (užíváno k výuce psaní)
- kreslené písmo

Popis písmen

Sabon Sabon

Unciála

Kapitála

Jednobříškové „a“

Dvoubříškové „a“

Dlouhé „s“

⋆ a b c d e e f s c h
i j k l m n o p q r
s t u v w x x y z
1 2 3 4 5 6 7 8 9 β & 7 7 6

H I L M N O
P Q V R S T X
Y Z · J K U W

Vývoj latinského písma

Antika

- Kapitála, Unciála
- Starší a mladší římská kurziva

Středověk

- Tzv. národní písma
- Karolínská minuskula
- Gotická písma
- Humanistické písmo

Novověk

- Novogotická písma

Antika

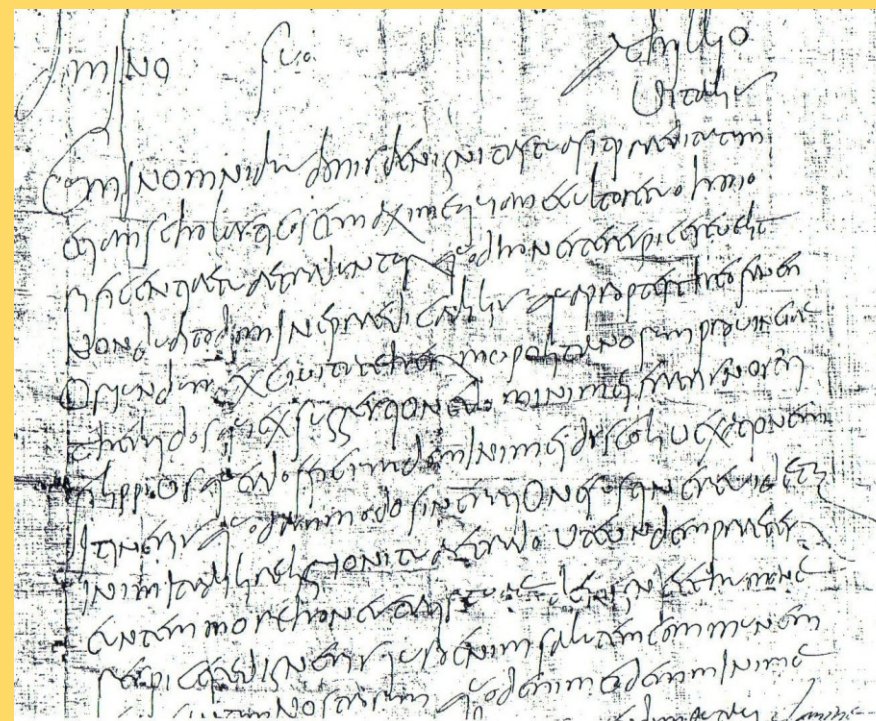
Kapitála – zejména písmo
nápísové.

Starší římská kurziva.

Mladší římská kurziva –
od 3. století.

Unciála.

Středověk

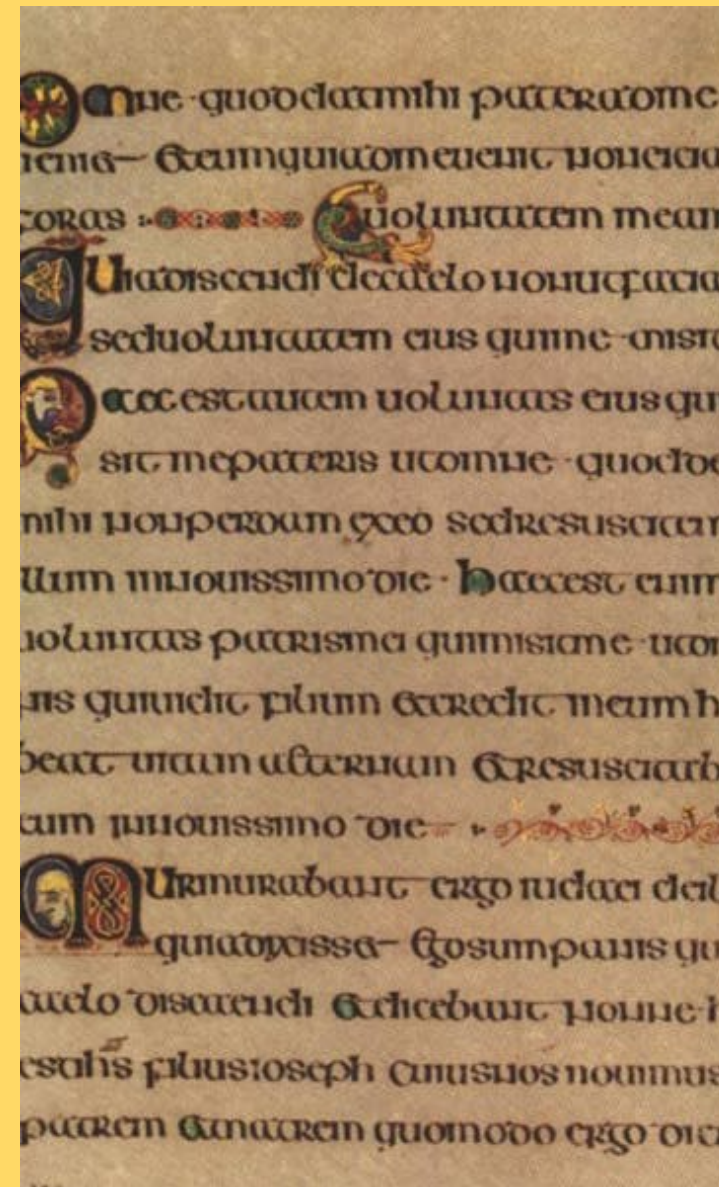
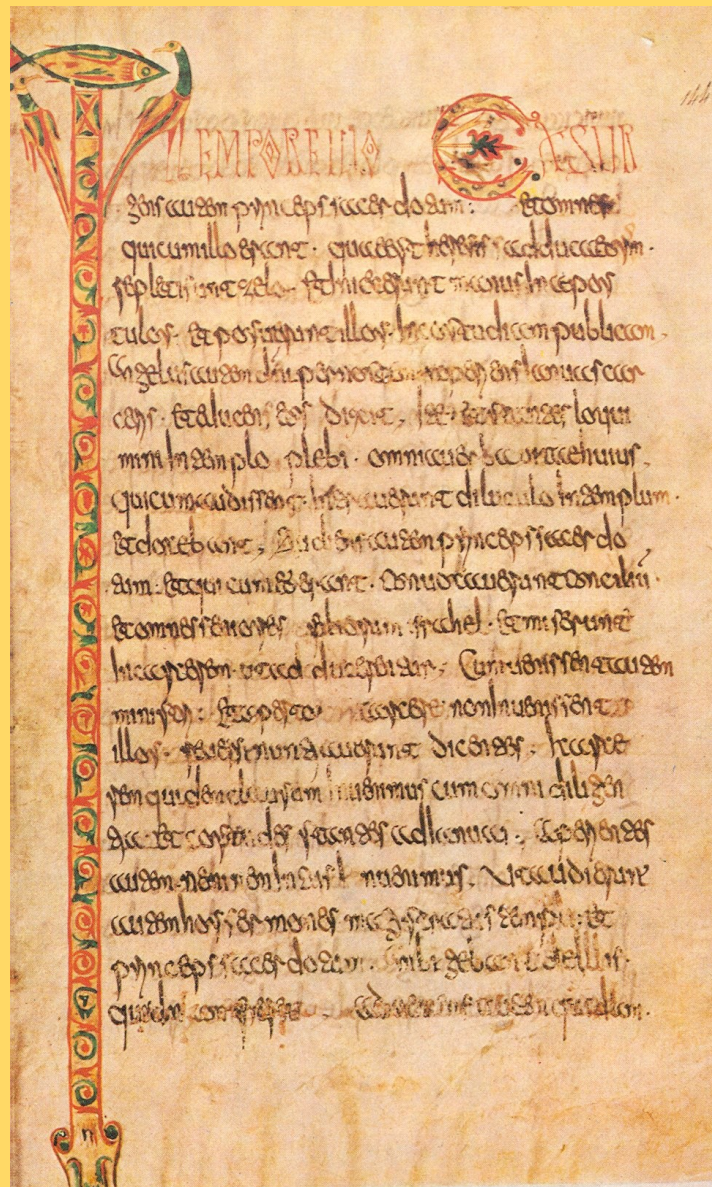
Tzv. národní písma

Merovejské písmo

Langobardské písmo

Kuriála (papežská kurie a Řím)

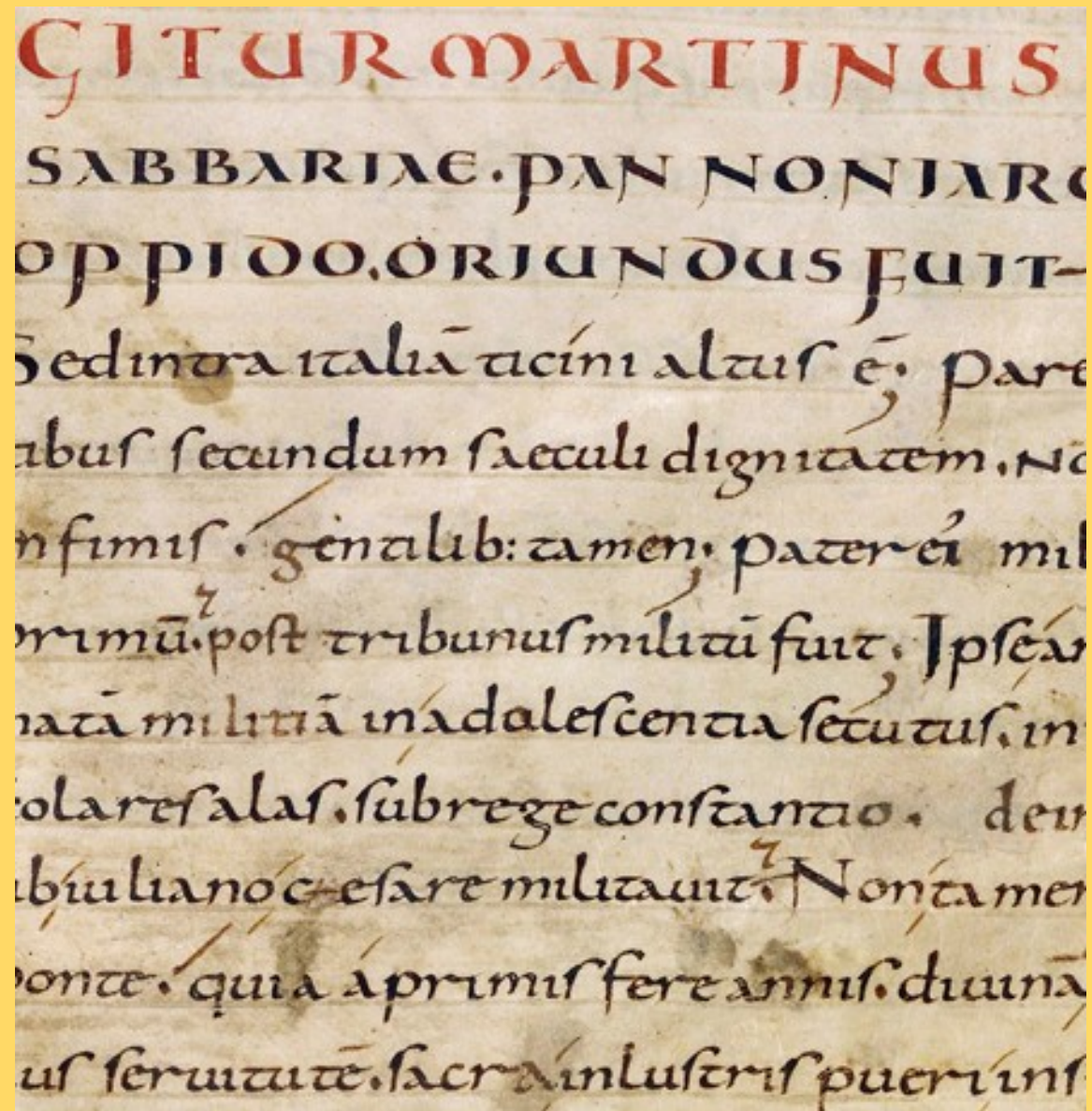
Ostrovní písma (insulární)

Středověk

Karolínská minuskula –
písmo vzpřímené a zaoblené,
poměrně málo zkratek.
Postupně nahrazuje tzv.
národní písma.

Diplomatická minuskula
Knižní písmo

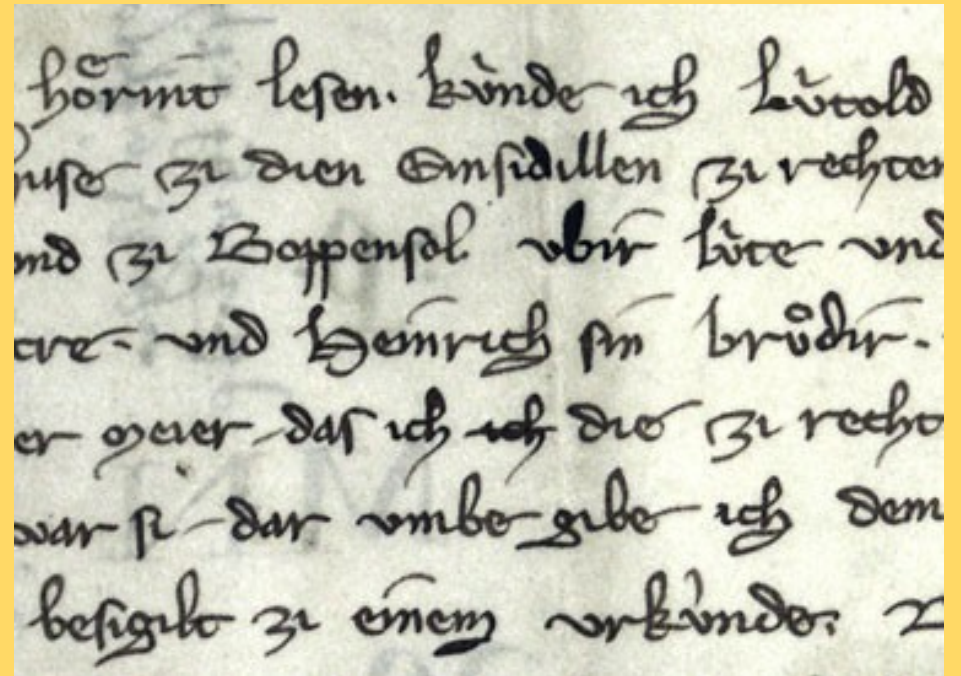
Středověk

- **Gotická písma (lomení dříků)**
  - textura – kaligrafická gotická minuskula, velmi pravidelná, až do novověku.
  - gotická minuskula – poněkud uvolněnější než textura.
  - gotická kurziva – pro rychlejší psaní.
  - křížená písma – mezi minuskulou a kurzivou – bastarda:
    - kaligrafická bastarda
    - zběžná bastarda

Bastarda

Gotická kurziva

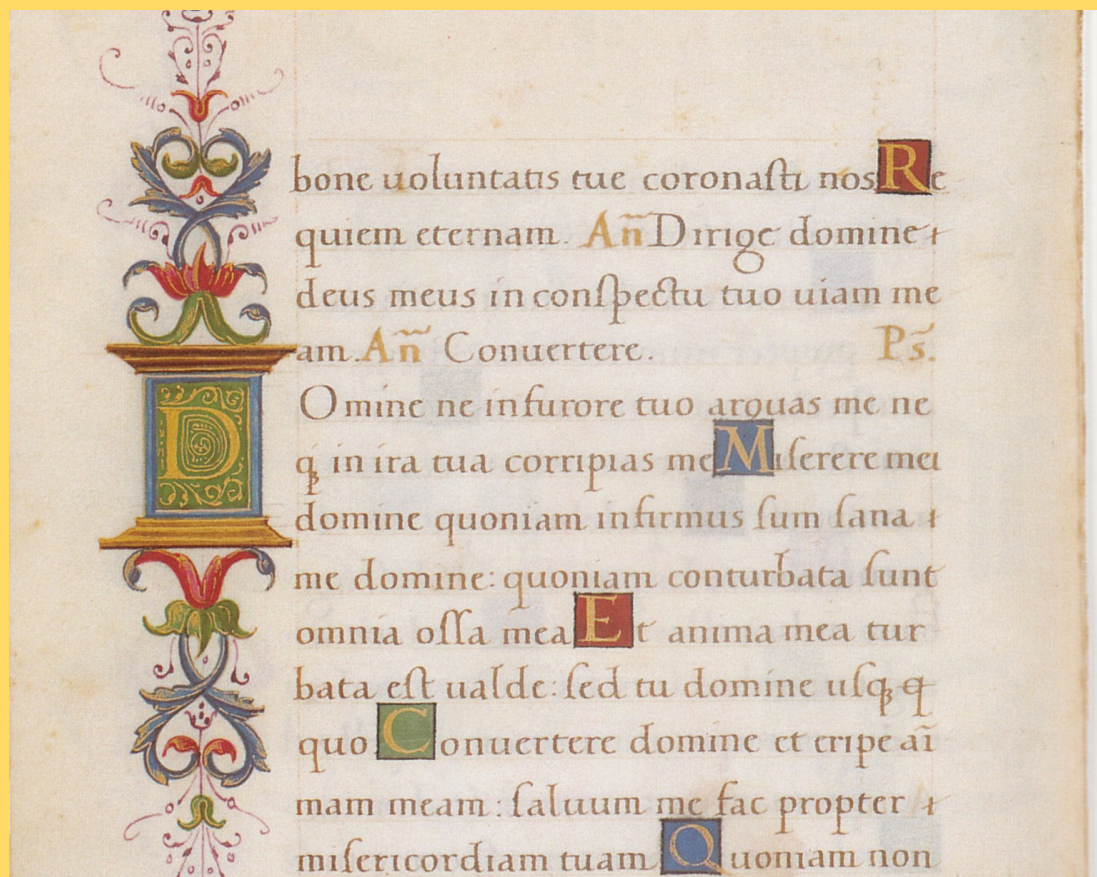
Středověk

bone uoluntatis tue coronasti nos **R**e
quiem eternam. **An** Dirige domine
deus meus in conspectu tuo uiam me
am. **An** Conuertere. **Ps.**

Domine ne in furore tuo arguas me ne
que in ira tua corripas me. **M**iserere mei
domine quoniam infirmus sum sana
me domine: quoniam conturbata sunt
omnia ossa mea. **E**t anima mea tur
bata est ualde: sed tu domine usque
quo. **C**onuertere domine et eripe ani
mam meam: saluum me fac propter
misericordiam tuam. **Q**uoniam non
est in morte qui memor sit tui in infer
no autem quis confitebitur tibi. **L**a
borauit in gemitu meo lauabo per sin
gulas noctes lectum meum lachry

Humanistické písmo –
vědomé formování nového
písma (od 14. století v Itálii).
Napodobování karolinské
minuskuly a antické kapitály.

CITUR MARTINUS .
SABBARIAE . PAN NONIARU .
OPPIDO . ORIUNDUS FUIT .
Sed intra italia tici ni altus e . paren
tibus secundum saeculi dignitatem . non
in firmis . gentilib: tamen . pater ei miles
primu . post tribunus militu fuit . Ipse ar
mata milita in adulescentia secutus . in
scolares alas . sub rege constantio . dein
sub iuliano cesare militauit . Non tamen
sponte . quia a primis fere annis . diuina po

canique conditum tacite et sine dimare. quoniam qui habet numerum
non patitur formis in hærere. Sed iam consumata disputatione
de uillanis pecudibus atque pastoribus. quæ reliqua nobis ru-
sticorum rerum pars subest de cultu hortorum Publi Silur ne de
inceps ita ut et tibi et Gallioni nostro complacuerat in carmen
confecimus.;

Q UONIAM TUI SILVINE. QVOD
quod stipulanti sponderam tibi reliqua
pensunculam petipe. Nam superioribus
decem libris hac minus parte debitam quod
nature persoluo reddideram. Superest ergo
cultus hortorum segnis ac neglectus quon-
dam ueteribus agricolis nunc uel celeberr-
mus. Siquidem cum pariter apud priscos

esset frugalitas largior tamen pauperibus fuit usus epularum. Lac-
tis copia. ferinaque ac domesticarum pecudum carne. uelut aqua.
frumentoque summis atque humillimis uictum tolerantibus. Hoc
consequens et præcipua nostra. etas dapibus libidinosis præterita cõ-
stituerit. Coenæque non naturalibus desideris. sed censibus est
mentur. Plebea paupertas summiota præciosioribus cibis ad uulga-
res compellitur. Quare cultus hortorum quoniam et fructus magis
mulus est diligentius nobis tradiderunt maiores. præcipiendus est

**Italské okrouhlé
humanistické
písmo z konce
XV. století
(1488)**

Novověk

Novogotické písmo (pro texty v „národních“ jazycích):

kreslené (majuskula + minuskula)

psané:

polokurzivní (majuskula + minuskula)

kurzivní (majuskula + minuskula)

Humanistické písmo (pro latinské texty):

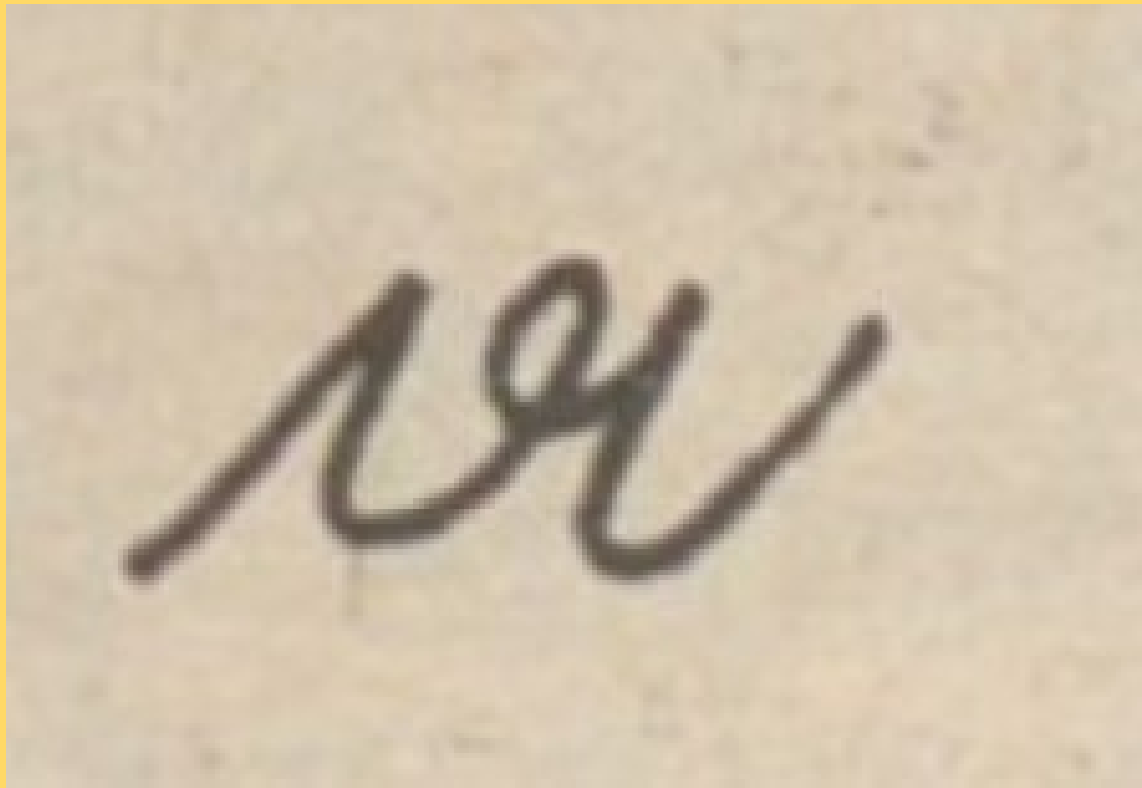
kreslené (majuskula + minuskula)

psané:

polokurzivní (majuskula + minuskula)

kurzivní (majuskula + minuskula)

Novověk – Německo (od 16. st.)

Kreslené německé novogotické písmo (fraktura, Frakturschrift) – původ v kaligrafické bastardě 15. st.

Německé novogotické polokurzivní písmo (Kanzleischrift, Kanzlei) – 16. a 17. století, zejména úřední písemnosti, později ustupuje kurentu.

Německé novogotické kurzivní písmo (Kurrentschrift, kurent) – základní typ novogotického písma, ustáleno kaligrafy a učiteli písma, zdvojování dříků některých písmen, spojování malými háčky, rovné tahy, ostré hroty.

^a Dieser Zeit Irzagaisiat Pat. von Sumai ser.
und Ambunay im Jure von vund vor //
Leuperg der Ensenortz bey Leubin und
Pögger banellterk Mas freystrain. 8 B T

^b In land oder außser landts gelegen, nichts auß-
genommen, danon soll und mag sy nicht zu geworn,
und halfft machen der Landtsfürst in Steir,
seiner fürstlichen quaden Gumbtman, Landts.

^c bleibt bei der Zaartgaitt gott wücht
euch mit verchaffen, ich hab wol
gedacht ey wend mit eudren k

^d Q B L N O P Q R S T U V W X Y Z
Vor dem wir in der Disposition zum veldet, als
wenn, di wölle se auf mittel bad. erge sein, wie
Jure auß sein verbinde zu helfen land se wider

^e J f G h i j k l m n o p
q r s t u v w x y z

**Německá
novogotická
kurzíva XVI.
století
(Kurentschrift,
kurent)**

⁶ In land oder außser landts gelegen, nichts auß-
genommen, darday soll und mag β nichts gewesen,
und halffturber der Landtsfürst in Steir,
seiner fürstlichen gnaden, Guibtmay, Landts.

Novověk – české země

Písmo novogotické a humanistické.

1500-1775: rozmanitost druhů a typů novogotických písem (tradice domácí – české novogotické písmo navazuje na bastardu; i cizí – německá novogotická písma).

1775-1848: vítězství německého novogotického písma v Čechách; reforma nižších škol v habsburské monarchii (1774). Ve 30. letech 19. st. humanistická kurzíva v českých textech.

1848-1941: novogotické písmo v Čechách jen v německých textech; reforma německého písma 1941.

Zapis laudy d Martina ssmida ktrany ma ad
ssmida. postnygafre.

Letka Euznyho Anbyzeho pienteho padefatoho pramby
vo Otrudu po fronzfenchy my sandu obzornim shtano lud
nspozornem nymysshim y endauzjem ze Martin ssmid kaupit
sobit laudu d ssmida postnygafre za piny Ma za
patnatyht yf namissenky yrosh roste podituzer ktranyse
kafka yst nepolaprimy za gmitimozem pod gylturu ktrany
yde od brodu do mlina vedle laudy postnygafre ktrany
ktrany ydmt a vedle laudy Jana shtikozbra zstranyduky
tu yst Martin ssmid Simonovoy postnygafre kaupit
na a Dofela zaplatil tak yaly yst to ssmid ppydnam
shtal ze yst mu zaplatyino. protoz shtalo shtany ssmid
y ssmid mit ktrany laudy zudnyho pravea minapadu on
y ystho endauzje ale Martin ssmid endo mit moy
a ystho prave shtan lufan ssmid yst se ystmu zudat a vedle
yde shty roste yalygafre postnygafre Simonovoy y ystho
endauzjem. Tak d Martin ssmid ma ym platu plati
ylyha mit pami na S. Gory y G. shty na S. Gurula
477 Druha yroste my. y ystom zapnyh byh
Slovoutri rospatruystry pami pami shty shty tery
shty shty Simon ktrany ktrany Goly shty ktrany
pnyshym byy shty zelnyshym, pnysh shty shty ktrany
na maglano shty shty, pnysh ktrany shty ktrany
Jomba ktrany shty shty shty shty shty shty
yngnysh Simon postnygafre.

Česká novogotická
kurzíva zběžná z roku
1551.

Zapis pole Hedy Martina
ssmida. ktrany ma ad Gory ktrany

Letka Euznyho a dno ssmid pnyshy ssmid
yde shty shty shty shty shty shty shty shty
Martin ssmid kaupit sobit laudu d ssmida
yde od brodu do mlina vedle laudy postnygafre ktrany

České novogotické kreslené písmo, česká novogotická kaligrafická polokurzíva (1590); Listina Hertvika Žejdlice ze Šenfeldu z 24. února 1590.

Zkratky

Ligatury – spojení sousedních písmen (= grafický celek).

Suspenze – ponechává se charakteristické počáteční písmeno (eventuálně zevnitř slova), vynechává se konec slova.

Anno Domini → A. D.

debet → deb.

et cetera → etc.

Kontrakce – vypouští se ze slova jedno nebo více písmen. Zvláštní podskupina nomina sacra:

Jesus Christus → ihs xps

omnipotens → omps

Pomocí znaků zvláštního významu

Ligature

fi

fj

fl

ff

ffi

ffj

ffl

fh

fi

fl

ff

ft

Æ

Œ

ß

æ

œ

ct

st

Th

Zkratky pomocí znaků

P		257	P – P ^{ia}		
	(p) per	VIII		(p) pro	XI f.
	(p) per	XII-XV		(P) Pro	XIII f.
	(p) perticas	X		(p) pro	XII p.
	(p) <i>pertiche</i>	XVI p.		(p) propter	XIV
	(p) pulvis (abbr. med.)	XVI		(p) patet	XV m.
	(p) pulverisare (abbr. med.)	XVI		(p) patent, - patet	XIV-XV
	(p) <i>Postilla</i>	XIV f.		(p) praeest	XIII p.
	(p) prae presbyter, - praepositus	VIII-XV XII		(p ^{ar}) probatur	XIV p.
	(p) prae	XI m.		(p) post	IX
	(p) prae	VIII-X		(p) primus, - post, - psalmus	XIV
	(p) praesentia [bona]	XIII m.		(p ⁹) per conse- quens	XIV f.
	(p) psalmus	XIII		(p ^a) propterea, - pri- ma, - pura	XV p.
	(p) praefatus, - prae- fati, etc.	XVII p.		(p ^a) praeterea	XIV
	(p) pro	VIII		(p ^a) prima, - puta	XII-XIV
	(p) pro (irländ. Schrift)	IX p.		(p ^a) primam	XV
	(p) pro	IX		(p ^{ia}) prima	XV f.

Cappelli online

<https://www.adfontes.uzh.ch/en/ressourcen/abkuerzungen/cappelli-online/characters/up/1>

<https://abbreviations.net/servers.html>

Doporučená literatura

PÁTKOVÁ, Hana: Česká středověká paleografie. České Budějovice: Vedita, 2008.

KAŠPAR, Jaroslav: Úvod do novověké latinské paleografie se zvláštním zřetelem k českým zemím. 1. svazek, Textová část. 2. svazek, Obrazová část. 3. přeprac. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987.

ŠEBÁNEK, Jindřich: Základy pomocných věd historických. I. Latinská paleografie. Vyd. 2. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1971.